

RUS VE TÜRK DİL BİLİMİNDE ÇATI (DIATHESIS) KAVRAMI ÜZERİNE

On the Concept of Voice (Diathesis) in Russian and Turkish Linguistics

Viktor G. GUZEV*

Özlem DENİZ YILMAZ*

Dil Araştırmaları, Güz 2018/23: 95-102

Öz: Rus dil biliminde XX. asrın ilk yarısında V. V. Vinogradov çatı kavramını ele alıp etrafında incelemiş ve genelleştirmiştir. Gerçekte bu kavram Rus dil biliminde yeni değildir, eski dönemlerden beri bilinmektedir. Rusya’da çatı kavramından ilk kez Meletiy Smotrıtskiy (1577-1633) söz etmiş ve gramerinde bunu işlemiştir.

Çatı terimi, Yunanca diathesis kelimesi ile ilgilidir. Bu dilde söz konusu kelime, “eylem (hareket)” ile “eden (fâil)” arasındaki bağıntıları bildirmek için kullanılmıştır. Rusçada çatı kavramı da bu yönde şekillenmiş ve kabul görmüştür.

Ancak geçen süre zarfında dil biliminde bu terimin içeriğine dair farklı görüşler, farklı anlayışlar da ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada çatı, eylem ile nesnelere/varlıklar arasında belirli tür bağıntıları morfolojik yolla ileten fiil şekilleri kabul edilmektedir. Çalışmada Rusçada sadece iki, yani etken ve genel (“dönüşlü”) çatının, Türkçede ise dönüşlü, işteş, edilgen ve ettirgen olmak üzere dört çatının bulunduğu ve bu çatıların, söz konusu dillerde çatı ulamını oluşturduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: kelime çekimi, fiil çekimi ulamları, fiil çekimi ekleri, çatı ulamı, çatı ekleri, çatı.

Abstract: The concept of voice was thoroughly analyzed and generalized in the first half of the 20th century by Russian linguist V. V. Vinogradov. Actually, this concept is not new for Russian linguistics. The first who developed it in his grammar work was Meletij Smotrıtskiy (1577-1633).

The term voice is related to the Greek word diathesis. In Greek the word was used to denote the relationship between “action” and “agent”. In Russian the concept also has been developed and accepted in that direction.

However, different approaches to the content of the term have developed with time. In this article, the term voice is accepted as verbal morphological forms which signify specific relations between actions and objects. It is proposed that there are only two voices (active and general (“reflexive”) voices) in Russian and four voices (reflexive, reciprocal, passive and causative voices) in Turkish and that these voices make up the category of voice in the languages.

Keywords: inflection, verbal inflectional categories, verbal inflectional suffixes, category of voice, voice suffixes, voice.

* Prof. Dr., St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Doğu (Şarkiyat Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü, St.Petersburg/RUSYA, vgguzev@gmail.com. Gönderim Tarihi: 06.01.2018 / Kabul Tarihi: 18.10.2018

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE, ozlem.yilmaz@marmara.edu.tr, ozlemyilmaz_spb@hotmail.com. Gönderim Tarihi: 06.01.2018 / Kabul Tarihi: 18.10.2018

XX. asrın ilk yarısında çatı kavramı,¹ Akademisyen V. V. Vinogradov tarafından ele alınıp etraflıca incelenmiş ve genelleştirilmiştir. Gerçekte bu kavram, Rus dil biliminde yeni değildir, eski dönemlerden beri bilinmektedir. Rusya’da bu kavramdan ilk kez Meletiy Smotritskiy (1577-1633) bahseder. Onun gramerinde çatı kavramı öğreti hâline getirilip geliştirilmiştir. *Çatı* (Rus. *залог* [zalog]) terimi, Yunanca *diathesis* kelimesi ile ilgilidir. Bu dilde söz konusu kelime, nesnel gerçeklikteki “eylem (hareket)” ile “eden (fâil)” arasındaki bağıntıların karşılayıcısıdır. Rusçada çatı ulamı kavramı da bu yönde şekillenmiş ve kabul görmüştür. Ancak geçen süre zarfında dil biliminde söz konusu terimin içerik ve işlevlerine ilişkin farklı görüşler, çelişkili anlayışlar da doğmuştur (Vinogradov 1972: 476-511).

Günümüze dek Rusçanın gramerlerinde çatı kavramının tarihsel gelişimi üzerine yapılan araştırmalar, bu kavramın dilin anlamlar sistemi içinde yer aldığı, diğer kavramlarla bağıntılı olduğu ve bu nedenle birlikte incelenmeleri gerektiği görüşünü öne çıkarmaktadır. Ancak teorik dil çalışmalarının bulguları ışığında derinlik kazanan çatı kavramı, Jan Baudouin de Courtenay/İvan A. Boduen de Kurtene’nin (1845-1929) dil bilimi alanındaki buluşlarıyla yakından ilgili değildir. Baudouin öğretisinin gereğince anlaşılammış olması nedeniyle bazı dilciler tarafından söz konusu buluşların göz ardı edildiği, bu tutumun günümüzde dahi devam etmesinden kaynaklanan ihmallerin olduğu burada ifade edilmelidir. Bizce Baudouin öğretisi bilinmeden çatı kavramı doğru bir şekilde anlaşılamaz.

Bilindiği gibi, Baudouin de Courtenay’nin köklü buluşlarının başında (genellikle Ferdinand de Saussure ile ilişkilendirilen ya da ona atfedilen) *dil (dil sistemi)* ile *söz (söylev)* olgusunun farklı alanlar olduğu ve ayrı ayrı incelenmeleri gerektiği anlayışı yer almaktadır (Boduen de Kurtene 1963: 67-95). Bu görüş, çağdaş dil biliminde dilin kavramlar sisteminin kuruluşuna yansımıştır. Buna göre *dil (dil sistemi)*, “dilleşmiş” (J. Baudouin de Courtenay) düşünme ediminin bir kısmı, bildirişim etkinliğinin ayrılmaz, ideal mekanizması olan bir bilmedir. *Söz* ise, konuşanlarca anlatılan/manayı temsil etmek, bildirişim gereksinimini karşılamak için kullanılan maddi bir gösterge (kelime) ya da (çoğunlukla) göstergeler dizisidir (Mel’nikov 1978a: 32-51). Öte yandan dünya unsurlarının (nesne/varlık, nitelik/vasıf ya da bağıntı/sirkonstansların), bildirişim amacıyla uyumlu hâle getirilmiş soyut yansıması, soyut imgesi niteliğinde kabul edilen *anlam (semantem)* kavramı ile bildirişim eyleminde vericiden alıcıya aktarılan düşünme içeriği arasındaki temel farkların, bilgilerin çoğu tarafından bugüne değin görülememesi bir eksikliktir. Bizce işlek çatı şekilleri ile kalıplaşmış/leksemleşmiş oluşumlar, çatı anlamları ile onlar tarafından iletilen herhangi bir düşünme içeriği (anlatılan, mana) arasında fark gözetilmemesi ve de çatı anlamlarının, fiil gövdelerinin anlamlarına ya da “cümlelerin anlamı”na bağlı olduğu kabulü, dil içi anlam ile sözdeki anlatılanların karıştırılmasının birer tezahürleridir (Örneğin bk. Meşçaninov 1948: 118-134).

Dil biliminde Baudouin öğretisinin dikkate alınmaması nedeniyle ortaya çıkan görüş ayrılıkları bu kadarla da sınırlı değildir. Örneğin, leksem üretimi ile kelime çekimi alanında morfoloji ve söz diziminin yapı birimlerine ilişkin geleneksel, eskimiş kavramlara bağlı kalınması, özellikle de dönüşlü çatılar ile dönüşlü olmayan

1 Türkçe dil bilimi terimleri kaynağı olarak kullanılan eserler: Korkmaz 1992; Vardar vd. 2002; Korkmaz 2003.

fiiller arasındaki ilişkilerin yorumlanmasında dil bilimcileri çıkmazlara sürüklemiş, doğru yönde atılması gereken adımları geciktirmiş ve bu ikilem, beklenen ilerleyişin gelişmesine engel olmuştur.

Çağdaş dil araştırmacılarının eserleri incelendiğinde Baudouin de Courtenay'nin teorik mirasına gereğince sahip çıkılmadığı kaygıyla gözlemlenir. Gerçi sonraki yıllarda Baudouin öğretisini geliştirme gayretleri de görülmektedir. Bu hususta “dil (sistemi)” kavramına yönelik görüşlerinden dolayı L. V. Şçerba'nın adı öncelikle anılmalıdır. Ayrıca söz alanında şekil çekimleyici oluşumlar esasında geliştirilen “kelime şekli” kavramı (Smirnitkiy 1952: 182-203); dil sisteminin en küçük, iki taraflı, anlamlı birimleri için geliştirilen “monem” kavramı (Martinet 1960 : 19-21; Mel'nikov 1978b: 255); dil içinde/dil sisteminde morfolojinin yapı birimlerini temsil eden “gramer şekli” (Reformatskiy 1996: 261) ve bunlar gibi zaman zaman öne çıkan yeni teorik arayışların dil biliminin gerektirdiği seviyede bilimselliğe ve yaygınlığa haiz oldukları memnuniyet vericidir.

Akademisyen Vinogradov'un belirttiği üzere, çağdaş Rusçada çatı ulamının, *одевать+ся* [odevat'+sya] “giyinmek” örneğinde görüldüğü gibi, *-ся* [-sya] ekini barındırması, hem de aynı fiilin dönüşlü olmayan, yani söz konusu eki içermeyen (*одевать* [odevat'] “giydirmek”) biçiminin bulunması, teknik araçların, diğer bir deyişle dış şekillerin farklılığından kaynaklanır (1972: 494). Rus dil biliminde “dönüşlü fiiller” topluluğu, işlek çatı bağıntısı anlamını ileten fiil kelime şekillerinin yanı sıra, *-ся* ekine sahip oldukları hâlde dönüşlü çatıyla ilgisi olmayan (Örneğin aşağıda “orta” ve “ortak çatı” şekli olarak verilen oluşumlar) çok sayıda bağımsız fiil leksemini kapsayan ve öznel anlatılanları temsil etme yetisine sahip olan bir topluluktur. Bu durumun gözden uzak tutulmaması gerekmektedir. Nitekim Vinogradov, Rusçadaki çatı ulamını leksik ve gramatik olayların, farklı cinsten oluşumların bir “yumağı” olarak karakterize etmiştir (1972: 501).

Görüşümüze göre bu karmaşık sorunlar yumağı, gramer teorisi mükemmelleştikçe, eylemlerle nesnel arasındaki bağıntılar hakkındaki bilgi iletimi aydınlandıkça, farklı dillerdeki araçlar öğrenildikçe adım adım çözülecektir.

Şimdilerde Rusçadaki çatılar üzerine tek değil, birden çok farklı görüş hâkimdir. Vinogradov, Rusçadaki fiillerin, gövde şekliyle “dönüşlülük” ekli şekilleri arasındaki karşılıklı bağıntıları, açmak gerekirse eylemle edeni (fâili) veya edileni (mefülü, objesi) arasındaki ilişkileri yansıtan “*ortak kavramın nüanslarını*” dile getirme işlevinin bulunduğunu tahmin etmiştir (1972: 494). Görüşümüze göre bu çok verimli ve akla yatkın tahmin, şöyle bir anlayışın biçimlenmesine zemin hazırlamıştır: Dönüşlü, işteş ve edilgen bağıntıların zihinsel yansımaları/imgeleri birbirine yakın, bir türden olması nedeniyle *ortak/tek bir dil anlamı* ile karşılanabilir. Şu hâlde Rusçada sadece iki, yani *etken* ve “*dönüşlü*” -Buna *genel çatı* dersek bizce daha doğru olur- çatı şeklinin varlığından söz etmek gerektiğini itiraf etmeliyiz. Bunun karşısı en yaygın görüşe göre ise, “dönüşlü fiiller”in içeriğinde (Latince ve diğer Hint-Avrupa dillerinde bilinen çatılarca) ifade edilen bilgiye (Örneğin bk. İsaçenko 1960: 345-408) dayanılarak Rusçada “dönüşlü”, “işteş” ve “edilgen çatılar” tespit edilmiştir (Axmanova 2007: 152-154).

Yine Rusçada Hint-Avrupa (bükünlü, çekimli) dillerine özgü *sıfır morfemin* (görevsel sıfır, anlamlı yokluk) bulunduğundan hareketle sıfır morfemle temsil edilen ve eylemle bağıntıda olan nesnenin, söz konusu eylemin edeni olduğunu bildiren *etken çatının* bulunduğu kabul edilir: ör. *Заяц ест* [Zayats yest] “Tavşan, yiyor”.

Bizce Rusçada *genel* (“dönüşlü”) çatının sahip olduğu *tek anlam* aracılığıyla aşağıda sözü edilen, eylem ile nesne arasındaki şu bağıntılar dile getirilir:

1. *Dönüşlü bağıntı*: Edenin gerçekleştirdiği eylemin herhangi bir surette kendisini etkilediği, edenin, bu eylemle ya dolaysız (*Он одевает+ся* [On odevayet+syay] “Giyiniyor”) ya da dolaylı olarak (*Он прогуливает+ся* [On progulivayet+syay] “Geziniyor”) bağıntıda olması.
2. *İşteş bağıntı*: Eylemin, birden fazla eden ile bağıntılı olduğu (ör. *встречать+ся* [vstreçat'+syay] “buluşmak”, *общаться* [obşçat'+syay] “görüşmek”, *драться* [drat'+syay] “dövüşmek; savaştık”).
3. *Edilgen bağıntı*: Eylemle ilgili olan nesnenin, eylemin edileni olduğu (*Работа выполняет+ся лучшими мастерами* [Rabota vıpolnyayet+syay luçşimi masterami] “Çalışma, en iyi ustalar tarafından yerine getiriliyor”). Edilgen bağıntı, Rusçada bitimli (finit) fiil şekilleriyle nispeten sınırlı ölçüde dile getirilir. Buna karşılık ortaç ve ulaçlarla verimli olarak aktarılır (Grammatika russkogo yazıkı. Tom I. Fonetika i morfologiya 1960: 502-504).

Rus dil biliminde kabul gören diğer iki, yani “orta (medial)” ve “ortak (müşterek) çatı” kelime şekli olarak yorumlanan oluşumlar, bizce çatı değildir. Bunlar leksemleşmiş bağımsız fiillerdir.

Orta “çatı”, varlığın iç veya dış durumunun değiştiğini bildiren fiil şekli olarak yorumlanır: ör. *Дом обрушил+ся* [Dom obruşil+syay] “Ev (kendiliğinden) yıkıldı”, *Ребёнок родил+ся* [Rebyonok rodil+syay] “Bebek doğdu” (Örneğin bk. Vinogradov 1972: 253-258, 267-290; Benvenist 1974: 188). Oysa *надать* [padat'] “düşmek”, *вставать* [vstavat'] “kalkmak”, *просыпаться* [prosipat'syay] “uyanmak” vb. örneklerdeki bilgi içeriği, çatı kavramıyla ilgisi olmayan fiiller tarafından da dile getirilebilir. Görüldüğü gibi, orta fiilin anlamı, eylemle nesne arasındaki bağıntıları yansıtmadığı için çatı anlamı olarak yorumlanamaz (Başka görüş için bk. Benvenist 1974: 184-191).

Ortak “çatı”, kişinin iç durumunu ya da onun öznel eylemini ileten fiil şekli olarak kabul edilir: *волновать+ся* [volnovat'+syay] “heyecanlanmak”, *боять+ся* [boyat'+syay] “korkmak”, *смеяться+ся* [smeyat'+syay] “gülmek” (Aхmanova 2007: 153). Birincisi, böylesi oluşumlar, anlamsal içerikleriyle *переживать* [perejivat'] “merak etmek, endişelenmek”, *горевать* [gorevat'] “kederlenmek, üzülme”, *дрожать* [drojat'] “titremek” vb. kelime şekli olmayan fiiller dizisinde işlev görürler ve çatı şekli olarak değil, leksem niteliğinde yorumlanabilirler. İkincisi, F. F. Fortunatov’un da belirttiği üzere, Rusçada kendisinden “dönüşlü fiil” üretilen gövde (*боять, *смеяться) yok ise çağdaş dildeki *боять+ся*, *смеяться+ся* gibi birimler de çatı şekli kabul edilemez (Fortunatov’dan aktaran Vinogradov 1972: 482-483).

Böylelikle Rus dil biliminde “dönüşlü fiiller” terimi, dönüşlü, işteş ve edilgen bağıntıları ileten çatı oluşumlarının yanı sıra, *дивиться* [divit'syay] “hayranlıkla, hayretle

bakmak”, *догадываться* [dogadıvat’sya] “sezmek, tahmin etmek”, *подниматься* [podnimat’sya] “(yukarı) çıkmak, yükselmek”, *рыться* [rıť’sya] “eşmek, eşelemek”, *ухитряться* [uxitryat’sya] “zor olan, hüner gerektiren bir işi kurnazlıkla başarmak” gibi *-ся* ekine sahip olup çatıyla ilgisi olmayan çok sayıda müstakil fiil leksemini kapsayan bir kavramı temsil eder.

Rusçadaki çatıdan farklı olarak Türkçedeki dört çatının -Bizce Türkçede etken çatı yoktur- her birisinin dış, yani teknik yönden özelliği, açık seçiktir. Her bir şekil, dil dizgesinde belirgin olarak kendi öz morfemine, söz alanında ise bir eke sahiptir: *Dönüşlü çatı* morfemi *-(İ)n*, *işteş çatı* morfemi *-(İ)ş*, *edilgen çatı* morfemi *-(İ)n* ve *-(İ)l*, *ettirgen çatı* morfemi ise *-DİR* ve *-t’* dir.

Türkçede etken çatı konusunda şu husus göz önünde bulundurulmalıdır. V. G. Guzev, D. M. Nasilov, D. İ. Yelovkov ve V. B. Kaseviç, Türkçenin kuruluşunda şu özelliğin bulunduğu kanaat getirmişlerdir: Söz alanında kullanılacak ek mevcut değil ise dil sisteminin morfoloji alt sisteminde de söz konusu şekil (yani morfem) yoktur (Guzev - Nasilov 1975: 98-111; Yelovkov - Kaseviç 1979: 71-77). Kanaatimizce çatı ekinden yoksun fiil gövdesi, hiçbir çatı bilgisini dile getirmez, diğer bir deyişle çatı bağıntısını iletmeye ilgisiz/yetkisizdir (*irrelevant*) ya da tersine herhangi bir bağıntıyı aktarabilir: *Göçtük yurdun kadri konduk yurtta bilinir* (Aksoy [t.y.]: 288); *içecek su; Oturacak yerim yok* vb. Verilen örneklerde eylemle bağıntıda bulunan nesne olan *yurt* ve *su*, eylemin edeni değil, edileni; *yer* ise eylemin geçtiği mekân rolünde faaliyet gösterir. Oysa Türkçede sıfır morfem ile iletilen etken çatının bulunduğunu ileri sürebilmek için maddi ekin olmaması ve bunun her zaman *belirli, somut bir bağıntıyı* (yani eylemle bağıntıda olan nesnenin, söz konusu eylemin edeni olduğunu) iletiliyor olması gerekir. Dolayısıyla “ilgisiz/yetkisiz olma” ile (sıfır morfem ile bildirilen) “işaretili olma” birbirleriyle karıştırılmamalıdır.

Nesne ve eylem (süreç) bağıntılarında söz dizimsel öznenin (süjenin) eden olarak algılanması (ör. *Tavşan yiyor, Ders başladı, Öğrenciler geldi* vb.), Türk dünya görüşü açısından gramer yöntemiyle ifade edilmesine ihtiyaç duyulmayan doğal bir olgudur. Hem de yukarıda söylendiği gibi, Türkçede morfemsiz leksemin gramer şekli olamaması, bu dilde etken çatının bulunmadığına delalet eder.

Türkçede bulunan çatılara gelince, *dönüşlü çatı*, bazı diğer dillerde olduğu gibi, eylemle edeni olan nesne arasında edenlik ilişkisinden başka, edene yönelik diğer/ilâve bir (dolaysız veya dolaylı) bağıntının da bulunduğunu ileten anlama sahip fiil şeklidir. Başka bir deyişle bu çatı, fâilin yerine getirdiği eylemin herhangi bir surette kendisini etkilediğini, kendisine döndüğünü/değdiğini bildiren fiil şeklidir: *Çocuk giy+in+iyor, Çocuk gez+in+iyor* vb.

İşteş çatı, eylemin birden fazla edeni olduğunu bildiren anlama sahip fiil şeklidir: *Çocuklar çimenlerde koş+uş+tular* (Vasîf Öngören).

Edilgen çatı, bazı diğer (örneğin, Bulgarca, Rusça, çağdaş Almanca, Fransızca) dillerde olduğu gibi, bir değil, iki anlama sahip dil aracıdır: 1) Eylemle ilgili olan nesnenin, eylemin edeni değil, edileni olduğunu bildiren anlam (*Koyun ye+r* ve *Koyun ye+n+ir* tipindeki örneklerin karşılaştırılmasından ortaya çıkan anlam); 2) Konuşan tarafından eylemin edeninin, herhangi bir kişinin olabileceği soyut bir fâil tasarımı

niteliğinde düşünüldüğünü bildiren anlam (*Burada yüksek sesle konuş+ul+maz* örneğinde görüldüğü gibi). Dolayısıyla *edilgen çatı*, eylemle ilgili olan nesnenin, eden değil, edilen olduğunu ya da eylemin edeninin herhangi bir kişinin (meçhul) olabileceğini dile getiren fiil şekli sayılmalıdır.

Ruşçada olmayan, buna karşılık Türkçede bulunan *ettirgen çatının* anlamı, eylemin, kendisini yerine getirmeye teşvik edilen bir nesne ile bağıntılı olduğunu bildiren anlamdır: *Bu hadise bana her şeyi unut+tur+du* örneğinde *unutmak* eylemi, bu eylemin gerçekleştirilmesine teşvik edilen (yani *bana* zamiri ile dile getirilen) nesne ile bağıntılıdır. Diğer bir deyişle *ettirgen çatı*, eylemin, bunun yapılmasına teşvik edilen varlıkla bağıntılı olduğunu bildiren fiil şeklidir.

Gözden geçirilen Türkçe dört çatı şekline iletilen beş anlamda bir ortak içerik vardır: O da, her anlamın, eylemle nesne arasındaki *belirli bir bağıntıyı* yansıtması ve iletmesidir. İşte bu ortak anlamsal içerik esasında söz konusu şekiller, *çatı ulamını* oluşturur.

Türkçede orta (medial) anlama sahip, fakat teknik açıdan farklı (yani dönüşlü, işteş ve edilgen) çatı kelime şekilleri (örneğin, *çırpınmak, dövünmek, kalkınmak, sıkışmak, tutuşmak, yatışmak, yıkılmak, yorulmak* gibi) olan oluşumlar, Rusçadaki orta anlamlı oluşumlar gibi, çatı sayılmaz (Guzev 2015: 140-141). Bunlar dönüşlü, işteş ve edilgen çatı kelime şekillerinin kalıplaşması/leksemleşmesi ile oluşmuş orta (anlamlı) fiillerdir.

Ruşça ve Türkçe çatıların karşılaştırılması, aşağıdaki görüşlerin oluşmasına yol açar:

Yapı bakımından farklı dillerin fiil şekilleri, *eylem ile nesne/varlık arasındaki kısmen aynı olan bağıntıları* (yani dönüşlü, işteş, edilgen) iletir.

Dillerde morfoloji aracılığıyla dile getirilen *farklı nesne – eylem bağıntıları* bulunur: Sıfır morfem de dâhil morfolojik araçlarla Türkçede iletilmeyip Rusçada aktarılan, *etkenlik*; Rusçada dile getirilmeyip Türkçede iletilen, *ettirgenlik bağıntıları* gibi.

Diğer dillerin malzemesine başvurulduğunda İngilizcede dönüşlü bağıntının sadece leksik yöntemle dile getirildiğine (yani dönüşlü çatının bulunmadığına); edilgen bağıntının iletilmesinde ise analitik edilgen çatı şeklinin (*He is loved by them* “Onlar tarafından sevilir”) işlev gördüğüne kanaat getirilir (Smirnitkiy 1959: 264). Fransızcada hiç olmazsa dönüşlü [*Christophe s'enfoncé dans son lit ...* “Christophe yatağına büzülüyor/gömülüyor” (R. Rolland, *Jean-Christophe*)] ve edilgen [*Cette fois, il est fouetté.* “Bu kez [bebek] cezalandırılıyor” (R. Rolland, *Jean-Christophe*)] çatılar vardır. Aynı çatılar Almandada da bulunur: ör. *Ich rasiere mich* “Tıraş oluyorum” (dönüşlü bağıntı), *Wir versammeln uns* “Toplaşıyoruz” (işteş bağıntı); *Das Haus wird gebaut* “Ev yapılmaktadır/inşa edilmektedir” (edilgen çatı). Rusça'nın yakın akrabası olan Bulgarçada ise çatı mekanizması, Rusçadakinden farklı değildir: Genel çatı, üç bağıntıyı (dönüşlü, işteş ve edilgen bağıntıyı) dile getirir [ör. *Аз се бръсна.* “Tıraş oluyorum” (dönüşlü bağıntı), *Ние се събираме* “Toplaşıyoruz” (işteş bağıntı), *Къщата се строи* “Ev yapılmaktadır” (edilgen bağıntı)].

Birleşimli (sentetik) *ettirgen çatı*, sözü geçen dillerde yoktur. İngilizce ile Fransızcadaki analitik *ettirgen çatı* olarak yorumlanması mümkün, “yapmak” anlamlı

fiil ile ana içeriği ileten fiilden ibaret olan yapılar (İng. *make laugh*, Fr. *faire rire* “güldürmek”) kullanılır.

Kuruluş (yapı) bakımından farklı ve akraba olmayan dillerde *eylemler ile nesnelere arasındaki aynı bağıntıların* yansıtılıp bunların morfolojik araçlarla ifade edilmesi ve de benzer araçların diğer Hint-Avrupa ve Türk dillerinde yer alması, bu olguların pek önemli bir dil evrenseli olmasına tanıklık eder.

Söylenenler ışığında şunu itiraf etmek gerekir: Aynı dillerdeki çatı ulamlarının eş değerde yorumlanabilmesi için teorik dil bilimi, yapıcı farklı dillerin malzemesine dayanan ve her geçen gün geliştirilmekte olan çatı şekli ve ulamı, çatı bağıntıları kavramlarını içeren genel çatı kuramına muhtaçtır.

Rusça ve Türkçe çatıların tahlili, çatı kavramının tarafımızdan daha önce kabul edilmiş olan yorumunu (Guzev 2015: 129) geliştirmeyi olanaklı kılıyor: Bizce çatı kavramını, sadece eylem ile nesnelere arasındaki bağıntıları ileten dil araçları olarak tanımlamak, yeterli değildir. Çünkü eylem ile nesnelere arasındaki bağıntılar, fiil geçişliliği ve yönetme/gerektirme tarafından da aktarılır. Dolayısıyla hal şekilleri (*kitab+ı oku-*, *ev+e gel-*, *resm+e bak-*), hal şekli + ilgeç yapıları da (*ev+e kadar yürü-*) göz önünde bulundurularak çatı kavramının yeniden işlenmesi gerekmektedir. Özetle, çatının, eylem ile varlıklar arasında sadece *belirli, somut* (yani *etken, dönüşlü, işteş, edilgen, ettirgen* gibi) *bağıntıları* ileten morfolojik fiil şekilleri olduğu kabul edilmelidir.

Kaynakça

- AXMANOVA, O. S. (2007). *Slovar' lingvističeskix terminov*, İzdaniye 4-ye, stereotipnoye, Moskva: “Dom Kniga”.
- AKSOY, Ömer Asım [t.y.]. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. II Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- BENVENİST, E. (1974). *Obşçaya lingvistika*, Moskva: İzdatel'stvo “Progress”.
- BODUEN de KURTENE, İ. A. (1963). *İzbrannıye trudi po obşçemu yazıkoznaniyu*, Tom II, Moskva: İzdatel'stvo AN SSSR.
- Grammatika russkogo yazıka. Tom I. Fonetika i morfologiya* (1960). Moskva: İzdatel'stvo AN SSSR.
- GUZEV, V. G. - D. M. NAŞILOV (1975). “K interpretatsii kategorii çisla imen suşçestvitel'nıx v tyurkskix yazıkax”, *Voprosı yazıkoznaniya*, s. 98-111.
- GUZEV, V. G. (2015). *Teoretikiçeskaya grammatika turetskogo yazıka*, Sankt-Peterburg: İzdatel'stvo SPbGU.
- İSAÇENKO, A. V. (1960). *Grammatikiçeskiy stroy russkogo yazıka v sopostavlenii s slovatskim. Morfologiya. Çast' vtoraya*, Bratislava: İzdatel'stvo Slovatskoy akademii nauk.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MARTINET, A. (1960). *Eléments de linguistique générale*, Paris: Librairie Armand Colin.
- MEL'NİKOV, G. P. (1978a). “Boduenovskoye ponimaniye sistemnosti yazıka”, *Yazıkovaya praktika i teoriya yazıka*, Vıp. 2, s. 32-51.
- MEL'NİKOV, G. P. (1978b). *Sistemologiya i yazıkoviye aspektı kibernetiki*, Moskva: “Sovetskoye radio”.

- MEŞÇANİNOV, İ. İ. (1948). *Glagol*, Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo AN SSSR.
- REFORMATSKİY, A. A. (1996). *Vvedeniye v yazıkovedeniye*, Pod redaktsiyey V. A. Vinogradova, Moskva: "Aspekt press".
- SMİRNIŤSKİY, A. İ. (1952). "K voprosu o slove: Problema "otdel'nosti" slova", *Voprosı teorii i istorii yazıka v svete trudov İ. V. Stalina po yazıkoznaniyu*, Pod red. V. V. Vinogradova, Moskva: İzdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 182-203.
- SMİRNIŤSKİY, A. İ. (1959). *Morfologiya angliyskogo yazıka*, Moskva: İzdatel'stvo na inostrannıx yazıkax.
- VARDAR, Berke vd. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- VİNOGRADOV, V. V. (1972). *Russkiy yazık (grammatičeskoye uçeniye o slove)*, İzdaniye 2-ye, Moskva: "Vişşaya şkola".
- YELOVKOV, D. İ. - V. B. KASEVİÇ (1979). "Nekotoriye problemı lingvistiki v svete materiala yazıkov Yugo-Vostočnoy Azii", *Vestnik LGU*, № 8, s. 71-77